

## HOOFSTUK DRIE : AANLOOP

### 3.1 Heupvuur, Roofvis, Skrikbewind P.J. Haasbroek

"Ek dink die treintjie sal nog eendag uit die glaskas bars dat die glassplinters glinster in die lig wat deur die hoë vensters probeer afskyn in die visdammetjie" (Haasbroek 1976:53).

In haar artikel oor "Die nuwe Afrikaanse Oorlogsliteratuur" sonder Elsa Joubert (1985:46) vir P J Haasbroek uit as "Die eerste van die jonger skrywers wat die oorlogsituasie in sy werk betrek". Haasbroek kan met reg die aankondiger van die "grensprosa" genoem word. Heupvuur (1974) bevat 'n aantal tekste met 'n eksplisiete militêre strekking. Van die ander verhale in die bundel het, hoewel dit nie eksplisiet as oorlogsliteratuur geklassifiseer kan word nie, ook 'n gewelddadige ondertoon. Dit wil dus voorkom of die meerduidigheid van die begrip "grensprosa" (m.a.w. prosa oor die landsgrens en tegelykertyd oor ander grense) reeds hier 'n ontstaan het. Haasbroek se bundels bevat sowel prosa oor die oorlog op die landsgrens as prosa oor allerlei ander grense - veral die grense van volwassenheid en grense van seksualiteit. Van die verhale kan egter nie as grensprosa bestempel word nie en daarom word slegs dié wat as ter sake beskou word hier betrek.

#### 3.1.1 Heupvuur

Die titel van hierdie bundel spreek reeds van dubbelsinnigheid. Eerstens kan heupvuur gesien word as 'n manier van skiet - van die heup af. Hierdie tegniek word veral gebruik met klein masjienkarbyne wanneer 'n kort sarsie met hewige vuurkrag verlang word. Dit is veral tipies van moderne terroristeoorlogvoering waar die soldaat so vinnig moontlik skade wil aanrig en dan wil vlug.

Tweedens kan dit dui op 'n metaforiese vuur uit die lende - die ontwakende seksualiteit soos dit ook in velerlei verhale in die bundel manifesteer. Die tradisionele verband tussen die geweer en

die seksuele moet nie misgekyk word nie.

Wanneer daar in die titel reeds 'n dubbelsinnigheid tussen geweld en die seksuele in die vooruitsig gestel word, kan dieselfde dubbelsinnigheid by die begrip "grens" verwag word.

### 3.1.1.1 "Twee dagboekinskrywings"

Die tema van "ontluistering van die mens" deur "ons gewelddadige tyd", (Botha 1981:349) word in hierdie verhaal ondersoek. Die ontluistering is tweeledig. Sowel die slagoffer van die geweld as die geweldpleger word van sy menslikheid ontnem.

Dat hierdie verhaal in oorlogstyd op die grens afspeel, is duidelik uit die slotsin "... en wens die bliksems wil probeer oorkom" (Haasbroek 1974:44).

Soos dit later ook by Koos Prinsloo die geval is, tree die verteller hier slegs as verslaggewer op en nie as interpreteerder nie. Die dagboek-aard van die vertelling sorg vir geloofwaardigheid terwyl dit ook toelaat vir 'n hortende sinsbou wat 'n aanduiding gee van die gewelddadige aard van die oorlog. Die vertelstyl herinner aan dié van Michael Herr in Dispatches: "The mix was so amazing; incipient saints and realized homicidals .. and even though I knew where all the stories came from and where they were going, I was never bored, never even unsurprised. Obviously, what they really wanted to tell you was how tired they were and how sick of it ..." (1979:32).

'n Paar tipiese kenmerke van oorlogsliteratuur kom hier na vore: Daar is byvoorbeeld die kru woordgebruik: "Hy skrik sy gat af" (p 43). 'n Meer treffende kenmerk is egter die beskrywing van sinnelose geweld. Hoewel die sersant hulle so naby laat kom dat die verteller die ou man se oë kon sien wit word, skiet die sersant hom nie dood nie, maar kwes hy hom "in die bôls nogal" (p 43). Wanneer hulle later ondersoek instel, kry hulle gevaarlike wapentuig by dié wat onmiddelik gedood is, maar "die ou man het net

sy kiere by hom gehad". Die ou man was dus waarskynlik net 'n gids wat miskien selfs onder dwang die groep moes lei, en tog is sy dood die grusaamste. As die ou man die groep onder dwang gelei het en dan boonop so onmenslik aan sy einde moes kom, vra 'n mens jou af wie nou eintlik die terroriste was - dié wat doodgeskiet is, of dié wat die skietwerk gedoen het.

Michael Herr skryf dat seksuele skending een van die grootste vrese van die soldate in Viëtnam was: "Guys would pray and pray - Just you and me, God. Right? - Offer anything, if only they could be spared that: Take my legs, take my hands, take my eyes, take my fucking life ... but please, please, please, don't take those" (1979:110).

Die implisiete outeur kies nie kant nie. Aanvanklik word vertel van Sas wat sonder bene in die hospitaal lê. Hy is waarskynlik in 'n vroeër skermutseling gewond - daarom is die optrede van die sersant verklaarbaar in terme van "n oog vir 'n oog"-geregtigheid. Dit is veral die tweede inskrywing wat wys hoedat die sersant deur Sas se verwonding en dood geroer word. Die verteller in 'n Wêreld sonder grense word eweneens geroer deur die dood van 'n makker: "Die son het oor sy kalm, dooie oë gestreel. Toe het 'n wolk voor die son ingeskuif en die reëndruppels het die vlieë van Joe se gesig verwilder. 'Hulle het Joe gefloor', het ek oor my skouer geroep. EK het die maer liggaampie opgetel, en toe die ander nie kyk nie, styf teen my vasgedruk, en ek was bly oor die reën" (p 25).

Die ontsteltenis waarmee die sersant Sas se selfmoord beleef, vind weerklank in Koos Prinsloo (1982:34) se "Crack up": "'Verlede week het 'n troep in die kroeg gekree, "Guys, I've got something to show you!" en 'n R1 in sy mond gedruk. Anyway, traumas are boring!''.

Die slotfrase " ... en wens dat die bliksems wil probeer oorkom" is 'n sterk aanklag teen die bose kringloop wat oorlog genereer. Julle skiet ons, daarom skiet ons julle daarom skiet julle ons,

soos Michael Herr dit in Dispatches (1979:55) ook raaksien: "Either way, it was us looking for him looking for us looking for him, war on a Cracker Jack box, repeated to diminishing returns" (p 55).

### 3.1.1.2 "Twee terroriste"

Die woorde "terroris" en "grens" loop dikwels hand aan hand. Daarom skep die titel hier die verwagting dat die verhaal op die grens sal afspeel. Dit is dan byna met skok dat 'n mens uitvind dat die terroris in die eerste verhaal 'n Afrikaner is met 'n tipiese Afrikanernaam, Willem Pieterse. Die ander twee passasiers, Basie en Doep, het eweneens gewone Afrikaanse byname.

Die verhaal is eenvoudig. 'n Ryloper word deur drie mans opgelaa. Hulle steel sy biltong en gebruik Portugese name en gruwelstories om die ryloper so bang te maak dat hy, wanneer die motor stadiger ry, uit vrees uitspring. Die "terroriste" is hier nie lede van die ANC of van SWAPO nie.

Die tweede terroris is die "vrolike musiekmaker". Hierdie man met sy "besondere kitaar" en die "geraamde portret van 'n krulkop-Josef, sagte Maria en die Kind" en wat so vrolik sing, kan kwalik as die gemiddelde terroris beskryf word. Wanneer hy egter Willem Pieterse se Volvo met 'n petrolbom saboteer en die slag hoor, "slaan hy die eerste akkoorde van sy vrolike wysie onder die waaksame oë van die Kind" (p 47). Hierdie terroris se afwykende gedrag wat oënskynlik in die naam van godsdiens gepleeg word, herinner aan ds Falk in Die laaste Sondag wat 'n swartman in die kerk aanrand "'waar ek met my private geloofspleging besig was'" (1983:39).

Wat die twee terroriste gemeen het, is dat hulle eerstens nie terroriste in die tradisionele militêre sin van die woord is nie. Tweedens is hulle terrorisme onverwags. Dit wil voorkom of die geweld van die grens reeds in hierdie vroeë verhaal weg van die geografiese grens, nader aan die alledaagse stedelike lewe



getranspoteer word.

### 3.1.2 Roofvis

As die tema van geweld in Heupvuur aangekondig word, word dit in hierdie bundel bevestig. Die eerste verhaal, "Aardrykskondeles", vertel reeds van terrorisme terwyl "Anatomieles" juis die teenbeeld van 'n anatomieles word.

#### 3.1.2.1 "Aardrykskondeles"

Die gedistansieerde vertelstyl wat kenmerkend is van ander verhale van Haasbroek (soos reeds by die bespreking van "Twee dagboekinskrywings" aangedui is), word hier voortgesit wanneer die kleur van die aanvallers nie aangedui word nie. Die ras van die onderwyser kan uit sy naam en van, Enias Mukunga, afgelei word. Geografiese aanduidings wys dat die verhaal naby die grens plaasvind, byvoorbeeld die maroelaboom en die feit dat die aanvallers gedurig noord kyk.

Dit kan nogtans nie onomwonde gestel word dat die verhaal wêl op die grens afspeel nie. Daar is egter 'n ander grens wat geaktiveer word - die grens tussen skyn en werklikheid. Die "afstand" waarmee die verhaal vertel word, word juis bewerkstellig deur die gedurige vergelyking tussen wat gebeur en waarna dit lyk.

Die aanvallers dra hulle wapens "soos klere" (p 9) wat beteken dat hulle baie vertrouwd is daarmee. Die onderwyser se poging om die kinders te red "klink soos 'n aardrykskondeles" (p 9) en die kinders wat by die deur uitgedryf word, "laat dit soos speelyd lyk vir meneer Enias Mukunga wat nog steeds praat oor die land of hy 'n aardrykskondeles gee" (p 9). Die verteller sê nie dat die kinders vreesbevange is nie, hy vertel bloot dat hulle "saamhok in die hoek van die kamer en aan mekaar vashou" (p 9). Mnr Mukunga se gewelddadige dood word eweneens onbetrokke beskryf: "Die generaal lig sy wapen en vuur 'n kort, blaffende sarsie sodat



meneer Enias Mukunga op die hardgebakte grond val en met sy voete lustig skop in die grond van sy aardrykskondelesse" (p 9). Die onttrokke vertelstyl dra in hierdie verhaal by tot die uitbeelding van 'n onmenslike daad.

"Aardrykskondeles" beskryf 'n aanval op 'n burgerlike teiken. Louis Kruger aktiveer in 'n Basis oorkant die grens die gevolge van 'n soortgelyke aanval: "Eers wanneer die ou man na buite kruip, merk hy die verminking: die gesperde, lidlose oë, die grynsende mond sonder lippe, die rooi tandvleis om die verslete, skewe tande" (1984:67).

Dieselfde soort gevoelloosheid wat gesien word as die generaal mnr Mukunga met "n blaffende sarsie" skiet, word deur Michael Herr opgeteken: "He drew the weapon, opened the breach and dropped in a round that looked like a great swollen bullet, listening all the while to the shrieking. He placed the M-79 over his left forearm and aimed for a second before firing. There was an enormous flash on the wire 200 metres away, a spray of orange sparks, and then everything was still except for the sound of the M-79 being opened, closed again and returned to the holster. Nothing changed on the Marine's face, nothing, and he moved back into the darkness" (1979:177).

### 3.1.2.2 "Die hinderlaag"

Soos "Die laaste RV" in 'n Wêreld sonder grense, speel hierdie verhaal tydens 'n opleidingsoefening af. Alhoewel die tyd en plek weer eens vaag aangedui word, geskied dit klaarblyklik op 'n opleidingsterrein van die Suid-Afrikaanse Weermag. Die naam van die hooffiguur, Herman de Wet, is ook 'n tipiese Afrikanernaam terwyl die van, De Wet, intertekstueel kan skakel met die beroemde boereveggeneraal, Christiaan de Wet.

Op die oog af is daar 'n aantal gegewens wat eie is aan die literatuur oor oorlog. Daar is byvoorbeeld die "teorie van klein-geweervuur" wat as grondslag dien vir sowel filosofiese bespie-

geling as skerp ironie en galgehumor.

Gedurende die filosofiese beredenering is Haasbroek se woordgebruik opvallend. "Bevrýdende kommunikasie" (p 10) beteken dat jy iemand deur middel van jou geweer van die lewe bevry. Daarteenoor is dit ook so dat terroriste van hulleself praat as "vryheidsvegters", terwyl militêre leiers van alle weermagte aanvoer dat hulle vir die vryheid van hulle land veg. Die bevryding is tweeledig: eerstens word iemand deur die dood van die lewe "bevry" en tweedens word die onbekende, metaforiese "iemand by die huis" - 'n volksgenoot van die soldaat wat die skietwerk doen - se politieke "vryheid" verseker.

Die humoristiese element in die kleingeweerteorie is gebaseer op die seksuele: "Verbeel jou hoe die sap deur die loop spat as jy sô druk. Dis net skielik. Julle draadtrekkers sal weet wat ek bedoel" (p 10). Die tradisionele verband tussen die geweer en die manlike geslagsorgaan word so in hierdie verhaal geaktiveer. Daarmee saam word ook 'n parallel getrek tussen die vrugteloosheid van oorlog en masturbasie. In die werk van Koos Prinsloo sal "nuttelose" seks by wyse van homoseksualisme en buite-egtelike seks ook op die nutteloosheid van die oorlog dui. Victor Munnik se "Mej Augustus" (1987) is nog 'n verhaal waar masturbasie voorkom as aanduiding van die betekenisloosheid van oorlog.

Later in die verhaal onthou die fokalisator die verlede op die plaas. Hy onthou ook 'n besoek wat sy ouers tydens sy opleiding aan hom gebring het. Hierdie poging tot ontvlugting in die verlede in, is baie kenmerkend van oorlogsliteratuur. Paul Berlin in Going after Cacciato se droom en sy gedurige terugdink aan sy ouers is 'n voorbeeld hiervan. Die verteller in Om te awol onderneem benewens sy gedagtereise ook 'n fisiese terugtog na die "vallei van sy jeug".

Die terugflits word op 'n dramatiese wyse vir 'n letterlike ontvlugting gebruik as Herman losgemaak word omdat die offisiere dink hy is mal wanneer hy gedeeltes uit sy aantekeningboek begin



aanhaal:

"Weiering by die L.M.G. vind plaas as gevolg van defekte voer, defekte vuur, defekte gas, defekte uittrekker en defekte uitwerper. By die tweeduim-mortier haal jy eers die band en trompdeksel af. Druk dan die loopknip terug en draai die loop 'n kwart draai antikloksgewys. Die gewone foute by die vuur met die 9-millimeter-pistool is afbring voor die sneller getrek is en 'n onferme greep" (p 24).

Dit is 'n voorbeeld van 'n terugflits na die onlangse verlede. Wanneer Paul Berlin in Going after Cacciato probeer om die sterfgevallen in die korrekte volgorde te plaas, kom sulke flitse ook dikwels voor. So word die tema van oorlog en geweld in die vertelling versterk.

Die beskrywing van Herman se skynaanval op Jones word met grusame surrealisme beskryf:

"Die bloed spat uit Jones se gesig die klippe vol dit is rooi bessiesap rooi soos die klein gladde stamvruggies sy vet gesig bars oop soos 'n granaat en die rooi pitte blink soos druppels bloed in die netwerk van die wit kraakbeen sy hande gryp boontoe dis rooi hande soos die van 'n slagter wat die oop kelk van sy skedel verbaas ondersoek sy oë vlieg uit oor die skeur aan hul stringe dit is soos meteore wat kyk waar hul gaan tref" (p 27).

Jones word egter nie werklik doodgeskiet nie, dit is slegs in Herman se gedagtes wat die bostaande toneel afspeel. Hierdeur kom die haat wat hy vir Jones voel, na vore.

Wanneer Herman sy "hinderlaag binne 'n hinderlaag" uitvoer en sy gevangeners sy gevangenes word, word hy soos 'n held ontvang.

"Verster staan op. Hy lag met sy spierwit tande. 'Het jy hulle wragtag gevang, De Wet? Jou blikskottel, maar ek wil



dit hê!' Hy stamp een van die wagte uit sy pad uit wat halfhartig probeer keer. Hy stap met lang treë tot by die groepie en ignoreer Jones. Hy slaan sy arm om Herman se skouer. 'Dis bākgat,' sê hy. 'Jy het dié speletjie geleer'" (p 28).

Die ontvangs is nie net belangrik vanweë die hartlikheid daarvan en die manier waarop dit kontrasteer met die wreedheid van die behandeling wat hy tot dusver ontvang het nie, maar ook vanweë die slotopmerking: "Jy het dié speletjie geleer".

"Die hinderlaag" is, soos Going after Cacciato, een van inwyding en die verlies van onskuld. Herman het die vuurdoop oorleef. Hy is nou 'n soldaat - iemand wat kan doodmaak. Dit is daarom veral ironies dat na die proses van oorlogmaak verwys word as 'n "speletjie".

### 3.1.2.3 "Anatomieles"

Elize Botha (1980:348) noem hierdie verhaal 'n "sinnebeeld van die onmenslikheid waartoe die mens in oorlogtyd in staat is - 'n teëbeeld van die genesing waarvoor 'n anatomieles ten slotte ontwerp is".

So 'n les sal vanselfsprekend ook op 'n professionele wyse en met behulp van die regte instrumente aangebied word. Die "oopgebreekte" ribbes waarvan in die tweede paragraaf vertel word, dui reeds aan dat dit geen "gewone" anatomieles is nie.

Die aard van die beskrywing, soos dit byvoorbeeld in die vierde paragraaf voorkom, bevestig die gruwelike aard van die "les":

"Sy hande gryp skielik en 'n kronkeldermspat soos 'n dik, elastiese gomlastiektou in sy hand. Hy graawe dieper en ruk in die bloederigheid. Sy voorarm is rooinat en swart drade bloed klou aan die fyn, goue hare vas. Hy beur sy regterhand met die lem ook in onder die skommelende maagsak, saag met

sy elmoog en ruk 'n ronderige bruinpers niertjie in die helder lig in. Hy string die derms uit tussen die swart dye" (p 29).

Hierdie toonaard word deurgaans volgehou en maak van "Anatomieles" waarkynlik die grusaamste beskrywing van lykskending in die Afrikaanse oorlogsliteratuur. Dit word selfs skokkender as hierdie voorbeeld uit The naked and the dead:

"Martinez prodded with his shoe the genitals of the charred corpse. The genitals collapsed with a small crispy sound as if he had stuck his finger into a coil of cigar ash" (Mailer 1984:182).

'n Integrale onderafdeling van lykskending is die neem van "aandenkings", soos dit in sowel "Anatomieles" as The naked and the dead gesien kan word:

"'Wat het van sy ballas geword?' vra een van die soldate. 'Hou jy hulle vir 'n soewenier, Beske?'" (p 30).

In The naked and the dead is Martinez aanvanklik ontsteld omdat hy geen soeweniers kan kry nie:

"'It's a damn shame's all Ah can say when a bunch of men like us is risking our ass for a whole goddam week, and they ain't even any souvenirs left'" (Mailer 1984:182).

Maar later slaan hy 'n paar tande uit 'n lyk uit:

"It made a sound like an axe thudding into a wet rotten log. He lifted the rifle and smashed it down again. The teeth splattered loose. Some landed on the ground and a few lay scattered over the crushed jaw of the corpse. Martinez picked up four or five gold ones in a frenzy and dropped them in his pocket" (Mailer 1984:184/5).

Die reaksie van die soldate wat hierdie praktyk beoefen, stem feitelik ooreen. Martinez "felt a trace of pleasure which was lost in the gloominess he now felt" (Mailer 1984:182), terwyl die soldaat in "Anatomieles" "spoeg, maar sy mond word nie leeg nie" (p 30).

In 'n Wêreld sonder grense kom 'n soortgelyke voorval voor:

"'Kyk,' het Jock gesê en ons die swingel gewys wat hy afgesny het. Hy het die bloederige stuk vleis voor by sy broek ingedruk sodat dit by sy gulp uithang.

"Van waar ek gestaan het, kon ek hom goed dophou: hy het opgekyk na ons en gelag. Maar dit was duidelik dat hy geen beheer meer het oor die gatvol uitdrukking op sy gesig nie" (Strachan 1984:40).

Lloyd B Lewis (1985:99) skryf hierdie wreedheid toe aan die vormloosheid van die oorlog en die gepaardgaande verlies van betekenis: "In short, the retreat from meaning led, inexorably, to the commission of atrocities".

Dat die gevoelloosheid van die lykskending in "Anatomieles" duidelik voortspruit uit 'n vorm van betekenisverlies, kan afgelei word uit die sin: "Die lewe is maar bitter", wat inderdaad twee keer in hierdie kort vertelling voorkom.

### 3.1.3 Skrikbewind

#### 3.1.3.1 "Eendag uit die glaskas"

Hierdie verhaal speel nie op die grens af nie en het ook nie met konvensionele oorlogvoering te doen nie. Die plant van 'n bom is egter 'n daad van terreur wat dikwels op die grens voorkom. Soos dit in baie van Haasbroek se verhale die geval is, is die geweld eerder implisiet as eksplisiet teenwoordig.

Die skuldige gewete van die persoon wat die bom kom plant, word reeds in die eerste paragraaf opmerklik as hy amper weghardloop wanneer 'n bedelaar hom voorkeer. In die tweede paragraaf word die dreigende geweld in die vooruitsig gestel met die vrou wat vertel hoe sy walg van "Al die nat, rooi vleis, bloederige gesaagde bene" (p 52).

In hierdie verhaal is die trein simbolies van bevryding. "Al wat ons iewers kon bring, was die bruin trein" (p 52). Die trein wat in die glaskas vasgevang is, is dus 'n simbool van frustrasie - van bevryding wat nie kan geskied nie. Daarom dat die verteller dink dat "die treintjie ... nog eendag uit die glaskas (sal) bars dat die glassplinters glinster ..." (p 53). In die sin van "bevryding deur geweld" is hierdie verhaal dus 'n voorloper van Die jaar nul wat juis gaan om die plek van die individu in 'n gemeenskap waar die trein figuurlik deur die glaskas gebars het.

Wat uiterlike bou betref, toon "Eendag uit die glaskas" 'n ooreenkoms met "In die kake van die dood" van Koos Prinsloo. Die vertelvorm wissel byvoorbeeld tussen die eerstepersoonsvertelling en die gebruik van 'n alwetende verteller. Die man wat aanvanklik die stasie binnekom, is ook die seun wat onthou hoe hy lank gelede saam met sy ma op die stasie was en hoe sy pa met die trein gekom het voordat hy gevange geneem is.

Hoewel die "montage"-tegniek nie hier so sterk ontwikkel is as in Prinsloo se verhaal nie, word verskillende episodes in die lewe van verskillende mense saamgeflans sodat die geheel dui op 'n gewelddadige einde wat nie eksplisiet beskryf word nie, maar wat wel geïmpliseer word: terwyl die "seuntjie 'n muntstuk in die gleufie onder die treintjie druk", loop Francis weg nadat hy sy bom onder die tafeltjie gelos het. Dit wil dus voorkom of die seuntjie sy muntstuk indruk net voordat die treintjie "uit die glaskas bars".

Deurdat hierdie bomvoorval in 'n stedelike spoorwegstasiegebou plaasvind, word die oorlogsgrens nou verskuif van êrens in die

noorde tot by Kaapstad - so ver suid as wat dit kan gaan.

### 3.1.3.2 "Goeie man"

"Goeie man" is 'n voorbeeld van 'n oorlogsverhaal wat handel oor die lotgevalle van burgerlikes ten tye van geweld. Dit val dus in dieselfde kader as Het achterhuis van Anna Frank en Die laaste Sondag van Elsa Joubert.

In "Goeie man" kom die eerste teken van dreigende onheil as die idilliese beskrywing van Andreas se tog huiswaarts onderbreek word deur die vraag: "Verbeel hy hom, of het hy mense gesien op die stukkie werf?" (p 59). Wanneer Andreas by die huis kom, word die spanning effens verhoog deur die inligting dat die werf leeg is en "gloeiend warm onder die regaf son" (p 60). As meer as die helfte van die verteltyd verstreke is, word die idille skokkend versteur: "Eers sien hy Antonio. Hy lê langs die drumpel, vlak langs Andreas se voet, en sy kop lê 'n entjie verder weg"(p 60).

Die vertelling gaan dan in dieselfde toonaard voort en die beskrywing van die dooie kinders geskied byna afsydig. Die toestand waarin Francesca aangetref word, "n Bloederige wit skêr, oopgespalk ..." (p 60), suggereer dat sy verkrag is voordat sy vermoor is. Die plasing van die sin "En toe sien hy Anna Marguerita" (p 60) aan die einde van die beskrywing wil dit laat voorkom of dit nie geoorloof is om haar toestand te beskryf nie. Dit kan ook beteken dat Andreas dit wat hy sien, onderdruk, sodat die res van sy aksies die gevolg is van blinde woede.

As hulle Andreas na sy wraaktog arresteer, is dit ironies dat hy lyk soos die slagter wat vroeër gesê het hoe 'n goeie man hy is.

Die grootste ironie is egter dat die soldate wat hom ten slotte gevange neem, aanvaar dat hy ook die moordenaar van sy vrou en kinders is. Die hangertjie met sy vuurrooi steen wat hy aanvanklik as liefdesgeskenk vir sy vrou gekoop het, word nou 'n simbool van die dood as dit "lyk soos 'n druppel bloed wat van sy hande

wegspat" (p 61).

Soos wat dit met heelwat van Haasbroek se verhale die geval is, speel hierdie verhaal oor geweld nie in Suid-Afrika af nie, maar in 'n aantoonbaar Portugees-Afrikaanse kolonie (hier waarskynlik Angola) tydens 'n burgeroorlog. Wat hierdie geo-politiese plasing betref, volg hy dus in die spore van Elsa Joubert met Ons wag op die Kaptein en Bonga. Dit is egter duidelik dat, soos ook die geval met Joubert se verhale is, die parallele met die Suid-Afrikaanse situasie nie misgekyk moet word nie.

### 3.1.3.3 "Daar gelaat"

Die Angolese bosoerlog vorm duidelik die ruimte vir hierdie tweeledige verhaal. Plekname soos Vouga, die Kuanzarivier, Swartbooisdrif en die Kunene stel die grens vas.

Die beskrywing van die skermutseling op p 62 laat geen twyfel daaraan dat ons hier met oorlogspoesa in die volste sin van die woord te doen het nie. Hier is 'n verhaal wat handel oor die aktiwiteite en denke van soldate in die voorste linie in oorlogstyd.

Op die beskrywing van die skermutseling volg 'n beskrywing van 'n tipiese Angolees-Portugese dorpie wat onder 'n vyandelike aanslag deurgeloo het. Daar word nie duidelik vertel wie die gruweldade wat beskryf word, gepleeg het nie. By implikasie was dit egter waarskynlik dieselfde magte teen wie Moolman en sy span baklei het.

Hulle eie aksie in die dorpie is egter net so onaanvaarbaar: "Ons jaag tussen hulle deur en skiet in die bondels slapendes in. Moolman kry die weghardlopers. Dit is snaaks om hulle so te sien met hul wit oë en swaaiende arms en hul bene wat nog aanhou hardloop terwyl die koeëls hulle kloof" (p 63). Die verteller se keuse van die woord "snaaks" wys hoe hý ook afgestomp is deur die oorlog.

Die aard van die slagoffers word nie beskryf nie. Daar word nie gesê of hulle soldate, rebelle of burgerlikes is nie. Hulle is waarskynlik 'n rebellegroep wat die dorp aangeval het, die Portugese uitgemoor het en nou feesvier met buitgemaakte drank.

Wanneer Moolman sy hand onder sy kop uithaal en hy onthul "die swart trosse ore wat tussen die handgranate hang en aandagtig luister na sy deuntjie" (p 63), word dit duidelik dat daar in hierdie oorlog nie sprake kan wees van "goeie" en "slegte" magte wat teen mekaar te staan kom nie. Albei groepe is ewe gevaarlik en hulle gedrag ewe laakbaar. Daarom maak dit nie saak dat die identiteit van die groep wat eerste deur die dorp was nie bekend gemaak word nie. Al twee strydende groepe is immers vir die lyden-de burgerlike bevolking ewe gevaarlik.

Lykskending in die vorm van die afsny en versamel van die ore van slagoffers is 'n tipiese kenmerk van "moderne" oorlogvoering en word byvoorbeeld aangehaal deur Lewis (1984:101): "We had a thing in Nam. We used to cut their ears off. If a guy had a necklace of ears he was a good killer, a good trooper. It was encouraged to cut ears off, to cut the nose off, to cut the guy's penis off".

Venter se kommentaar: "'Dis-hy, Moolman. As die Boere praat, moet die taters hoor'" (p 63), bevestig hierdie goedkeuring, of selfs aanmoediging, van sulke wandade.

Swartbooisdrif is in die Kaokoveld en Mahanena is in Ovamboland. Die gedeelte met die subtitel "Die neus" speel dus in Namibië af. Dit is daarom nie onverwags dat "n offisier van die S.A.W." hier aangetref word nie. Wat vreemd klink, is dat hy hulle "voorlê".

Dit word gou duidelik dat Moolman se groep 'n klandestiene span is en "nie amptelik erken word nie". Verder word dit ook duidelik dat die aanval wat in "Die ore" beskryf is op Unita-magte ge-loods was en dat dit nie die goedkeuring van die hoër hoofkwar-



tier wegdra nie. Volgens beleid vind daar geen gevegte tussen Unita en die S.A.W. plaas nie, hoewel hulle mekaar nie noodwendig amptelik steun nie.

Die "Neus" verduidelik dat hulle aktiwiteite 'n deel was "van die oorkoepelende strategie, waarvan julle maar net 'n klein deeltjie uitmaak" (p 64). Die verhaal word nou 'n aanklag teen die "stelsel" en so sluit dit aan by "Moderne piramides" uit Jan Rabie se 21. Die enkeling word onthef van sy skuld aan die oorlog omdat hy maar net 'n deel uitmaak van die groter strategie. Hulle word nie aangespreek oor hulle werkswyse nie, maar bloot oor hulle aandeel in die mislukking van die operasie.

Moolman se optrede teen die senior offisier is 'n voorbeeld van die haat wat dikwels tussen junior en senior range bestaan. Wanneer hy dan ten slotte dros, word hierdie verhaal 'n voorloper van 'n Wêreld sonder grense, Om te awol en "Fighting for peace", wat juis eindig in drostery.

Die vele betekenismootlikhede van die titel "Daar gelaat" is opmerklik. In die eerste plek beteken dit "afgehandel", oftewel "minder belangrik", soos dit dikwels in die uitdrukking "maar dit daargelaat" gebruik word. Tweedens kan dit beteken "daar (agter) gelaat". Albei vegtende groepe het byvoorbeeld 'n spoor van verwoesting "daar gelaat". Derdens verwys die deiktiese element "daar" na iets wat "elders" is en "nie hier nie". Dit beklemtoon die een of ander afstand tussen die gebeure en die onmiddellike werklikheid. Vierdens is "gelaat" 'n woord vir "gesigskenmerke" waaronder die ore en die neus ressorteer.

Nadat Moolman dus 'n bloedspoor agter hom gelaat het, nadat hy ore versamel het wat nie kon hoor nie, is hy "uitgeruik" deur 'n "neus" wat nie 'n neus is nie, maar 'n mens. Nadat hy dit alles weergegee het, maak die verteller 'n vinnige einde aan sy storie: "As Moolman net mooi onder die wind gebly het, sou hy deurgekom het" (p 66), want die storie is nou op 'n einde; Moolman



is 'n kommentaar op die samelewing. Dit is 'n aanklag teen mense wat elke dag met gruweldade saamleef sodat dit vir hulle naderhand 'n alledaagse gegewe word wat daargelaat kan word, aangesien dit immers "daar" plaasvind en nie "hier by ons" nie.

### 3.2 Op pad na die grens - J.C. Steyn

Elize Botha (1980:547) sien die "hoofdrang" by Steyn as "die Afrikaner en die idee van Afrikanerskap in die sewentigerjare". Die bundel ondersoek inderdaad "omtrent alle fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing" (Steyn 1976:127).

Wanneer 'n mens in gedagte hou dat J.C. Steyn besonder lief is vir woordspelings, soos ook gesien kan word in sy digbundel Die grammatika van liefhê, kan 'n mens uit die staanspoor uit al verwag dat die woord "grens" in hierdie bundel met vele moontlike betekenisse aangewend sal word.

Die verskillende betekenisse wat die woord "grens" volgens Botha in die titelverhaal aanneem, is reeds in die inleiding tot hierdie studie genoem. Al die verhale in die bundel handel nie oor die grensoorlog, of selfs oor enige ander konvensionele oorlog nie en sommige van hulle val dus buite die afbakening van hierdie studie.

In "Na 'n gesprek oor apartheid", waarin niks van die grensoorlog gesê word nie, kom die sentrale idee van baie van die verhale voor:

"'n Mens het ook 'n plig teenoor jou land en een van die pligte is in ons tyd seker om iets te help doen om die polarisasie tussen blank en nie-blank teë te werk. Miskien is 'n rassebotsing onafwendbaar, maar 'n gewone ou mensie kan tog probeer help keer dat te veel in so 'n botsing tot niet gaan" (p 71).

'n Verdere oproep wat die bundel rig, is te vinde in die



slotwoorde van "Ontmoetinge in 'n voorvaderland":

"'Tog,' dink hy, 'jy moet liefhê, dink ek, op 'n distansie. Al hou hulle nie van my nie, net om hulle te sien, net om Afrikaners te sien - is daar 'n mooier woord? Afrikaans, ja; om net Afrikaans te mag hoor, alleen Afrikaans te dink klink. Ek is Afrikaans, en dít kan niemand van my wegneem nie - ook geen Afrikaner nie. Dat ek julle so op 'n afstand liefhet, nee, van julle hou, nee, vir julle omgee ... is dít vêr genoeg? Julle Afrikaners, wit en bruin, ook Hollanders, pro en anti, laat my toe om julle ... om 'u' ... uit die verte, sonder enige beantwoording van u kant af vryblywend lief te hê. Is dít te veel gevra?" (p 146).

Die bostaande uittreksel is 'n pleidooi om oor sowel die fisiese grens van afstand as die kunsmatige grens van stroewe interpersoonlike verhoudings heen lief te hê en om sodoende daardie twee grense te vernietig.

### 3.2.1 "Op pad na die grens"

Wanneer die verteller op pad is na die "grens" (die Caprivi), kom hy vir Sampie Viljoen teë waar dié op die muurtjie (met ander woorde die grens) van die kerkhof sit. Van die verskil tussen Paul wat lewe en hy self wat 'n spook is, sê hy: "Daar is 'n soort grens tussen ons" (p 25).

As die spook hom nie met die hand wil groet nie, sê Paul: "So iets maak my grenseloos die duiwel in" (p 12 - ek onderstreep).

Dirk is gewoonlik 'n harde, taai man "Maar die dag van die doodgaan praatjies het hy half, half ... wel gegrenserig ..." (p 10) en wanneer die verteller na sy gesprek met die spook 'n druppel op sy eie hand gewaar, kom hy tot die gevolgtrekking: "Ek grens dus" (p 27 - ek onderstreep).

Hierdie verhaal vertel van 'n voorgevoel (selfs van 'n voorbode).



Dit gaan om die gedagtes van 'n man wat nog moet gaan veg. Deur middel van die spookstorie word dit 'n beredenering oor die aard van oorlog in die algemeen, sodat dit as oorlogsprosa geklassifiseer kan word.

As die verteller, Paul van der Merwe, vir die spook, Sampie Viljoen, vertel dat hy op die grens gaan oorlog maak, is dié se kommentaar: "Kry dit dan nooit klaar nie? Moet ons dan maar altyd en ewig gaan veg? Kry ons nooit end nie?". Hierop antwoord die verteller: "Nee, ons kry nooit end nie, ons oorloë hou nooit op nie, lyk dit my" (p 19).

Saam met J.C. Steyn se voorliefde vir woordspelings is dit verder opmerklik hoe dikwels wisselvorme van die woorde "dood", "vrek", "lewe", "skiet", ens in hierdie verhaal voorkom:

"Ek kan aan my einde kom by die grens ... 'n Mens kan jou omtrent vrekskrik as dit jou so te binne skiet jy kan ook doodgaan (p 9).

Ook van sy eie (moontlike) begrafnis sê die verteller: dit is "n Dag wat ek doodseker gelukkig nie self sal belewe nie" (p 9 - ek onderstreep).

As Dirk neerslagtig is voordat hy grens toe gaan, sê die verteller: "'Ag nee, Dirk, wat de vrek is dit vandag met jou?'" , waarop Dirk antwoord: "'Party word tog vrekgeskiet ... Moet jou nou nie vrekklag nie, maar ek het 'n voorgevoel ek gaan nie terugkom nie'" (p 10).

Deur hierdie woordspelings word daar 'n aanduiding gegee dat die verteller waarskynlik ook op die grens sal sneuwel.

Die spook vertel later vir Paul hoe hy self toe sy pa die aandgebed gedoen het, "so half op die een of ander manier die gevoel (gekry het) iets gaan met my gebeur" (p 21).



Ook Dirk het duidelik 'n voorgevoel van sy naderende einde gehad en dit word later bevestig as die Volksblad rapporteer dat Dirk "n sesde sintuig vir gevaar gehad het" (p 11).

Wanneer die verteller se handeling voor sy vertrek sowel as sy pa se tafelgebed so nou ooreenstem met wat Sampie vertel, dan weet ons dat Paul heeltemal reg is as hy op p 11 sê: "En nou is dit my beurt". Hier bedoel hy nie net dat dit sy beurt is om grens toe te gaan nie, maar ook dat dit sy beurt is om te sneuwel.

Die naderende dood, die vrees daarvoor en die worsteling met allerhande gedagtes daaromtrent is 'n duidelike kenmerk van oorlogsliteratuur wat in hierdie verhaal voorkom al speel dit nie in die voorste linie af nie.

Die ooreenstemming tussen die lot van Sampie Viljoen en die waarskynlike lot van die verteller moet nie net gesien word as 'n sleutel tot die oop einde van die teks nie, maar ook as 'n ondersteuning van die sin: "Nee, ons kry nooit end nie, ons oorloë hou nooit op nie ..." (p 19).

'n Belangrike kenmerk van sowel die literatuur van Viëtnam as dié van die Tweede Wêreldoorlog, wat ook hier voorkom, is dié van "demitisering" - 'n aanval word geloods op die amptelike of tradisionele beeld van die oorlog as iets groots of iets glorieryks.

As die verteller "iets gesê het van soldate wat nog darem soos vroeër se helde op die slagveld gesterwe het", veroorsaak dit 'n argument met sy broer:

"Hoor net daar - nog 'n ou wat kastig wil gaan sterwe vir 'volk en vaderland' ... Kyk, my liewe Paultjie, dis 'n mite, ... Soldate vrek soos vlieë: In die modder, in hul eie drek, tussen die lyke van ander soldate. As hulle vrekgeskiet word, dink hulle aan hul eie liewe mummies, vrouens en

kindertjies, verloofdes, minnaresse. Julle moet in hierdie land minder sulke goedkoop onsin verkoop. 'Heroïes sterwe!'; 'Sterwe vir volk en vaderland!'; 'Val op die veld van eer!' - daardie heldedompies of dommetjies van soldate wat sterwe met die volkslied op hul lippe, het al in die Eerste Wêreldoorlog gesterwe, maar soos dit in hierdie arme land van ons gaan, is daar nog mense wat dááaraan ook glo!" (p 20-21).

Hoewel hy sê: "Die belangrike ding is tog dat 'n mens gaan" (p 23) is die verteller nie heeltemaal oortuig van sy saak nie: "Ek weet 'n ou wat gaan veg moenie twyfel nie, maar ek kan nie met 'n lekker hart gaan nie. Party dinge in ons land is nie reg nie. Kan 'n mens vir iets gaan veg as jy nie heeltemaal daaraan glo nie?" (p 24).

Verder is hy nie baie entoesiasties oor sy "gegrenstoeganery" (p 9) nie en sy reaksie op die moontlikheid dat hy kan sterf, is kenmerkend van die grensprosa:

"Ek wil lewe! Daar is nog so baie dinge wat ek wil sien, wil doen, hoor, voel, ruik, dinge wat ek maar altyd in die haas gedoen het oor daar nie tyd was nie ... ek wil 'n dronk paartjie hou met my pelle, ek wil streeel aan 'n wang, 'n bors, 'n dy, ek wil trou en kinders hê" (p 22).

Hier stem die verteller saam met die luitenant in "Die kaptein se skoene" van Hans Pienaar wat "wil lê met 'n meisie, iewers, sy kop op haar maag ..." (1987:27).

Die proses van demitisering word voortgesit in die ondersoek van ander aspekte van die Afrikaanse samelewing.

Die geykte aard van die Godsdiens word geaktiveer deur die verwysing na die preek van die C.S.V.-sekretaris (p 9) en die beskrywing van die toneel na 'n begrafnis: "Eers praat hulle gedemp, naderhand opgewekter, veral wanneer die koeksisters en melktert

aangebied en die skinkborde koffie rondgehou word" (p 10).

Joernaliste, politici en predikante spring ook nie vry nie:

"Verlede week hoofberig in die ou Volksbleddie: 'Nog 'n S.A. polisieman sterf aan die grens.' ... Eergister militêre begrafnis: adjunk-minister, burgemeester met ketting en toga, 'n predikant: 'Die jong man wat in die fleur van sy lewe weggeruk is ... die essensie van ons volkslied ... kluitklap op die kis, weet jy waar jou kinders is ... met ons land en met ons nasie sal dit wel wees ... En die dominee sal seker praat of "spreek" oor die jongeling wat in die "fleur" van sy lewe "weggepluk" is uit ons midde, broeders en susters, hy't geantwoord op die roepstem en ...'" (p 11).

Die vroegste oorlog waarna in die verhaal verwys word, is die "Engelse Oorlog" (p 25) van 1899-1902. Die Rebelle van 1914, waarin Sampie gesneuwel het, is die ander "oorlog" wat met die huidige Grensoorlog in verband gebring word. Een van die aspekte wat die oorloë gemeen het, is dat soldate nie "met 'n skoon gewete" (p 25) aan een van die drie kon deelneem nie.

Oor sy deelname aan die oorlog voel Sampie dit is "dareem 'n troos as jy weet jy móét gaan, dis jou plig en klaar" (p 21). Maar, die Rebelle was 'n "opstand teen 'n regering" (p 16) en hy onthou die Bybelteks wat sy ma aan hom voorgehou het: "'Ieder mens moet zich onderwerpen aan de overheden die boven hem staan'. My ma was tog reg gewees..." (p 25). Die verteller voel dat hy ook sy plig doen: "ek doen maar liever op dié manier my deel vir 'land en volk'" (p 17). Nou ontstaan 'n dilemma. Die Rebel voel dat hy sy plig doen deur teen die regering in opstand te kom, terwyl die konstabel voel dat hy dit doen deur dit te ondersteun. Die verhaal probeer nie om 'n oplossing vir hierdie probleem te gee nie.

So 'n probleem impliseer dat die saak twee kante het - en ook 'n

grens tussen die twee. 'n Simptoom hiervan is die "joiners" (p 23):

"Van ons eie mense is maar weer teen ons. Ek en my broer verskil so, jy kan skaars sê ons is aan dieselfde kant, en hy is nie eens so erg nie. Terwyl ons polisiemanne al die vuil werk doen - ons moet die strate patrolleer, ons moet die swartes by die erwe gaan uithaal as hulle daar moles maak, ons moet by die grens gaan veg en dan sit hulle lekker en kies die swartes se kant. Hulle sê ons behandel die swartes te sleg".

Die verteller se broer stel dit s6: "'Wet en orde het 'n teenhanger ... dis reg en geregtigheid ... Dis julle polisie se ongemanierde hardhandigheid wat maak dat ons so gehaat word in hierdie land. Wat, dink jy, sal eendag gebeur as julle mense eendag almal opgeroep word om te veg en die swartes val dié aan wat agterbly en moor almal uit?'" (p 24). Daar is 'n ooreenstemming met die woorde van die verteller se vriend, Dirk: "'Hoe lank, reken jy, gaan die swartgoed hulle nog aan 'n mens steur? Hulle is al klaar so parmantig. Wat sal eendag gebeur as ons hiér teen hulle moet veg en dan by die grens ook nog? Sê nou maar net ons ouens is almal opgeroep om teen 'n groot mag by die grens te gaan veg en die klomp hier in die lokasies gaan sny die vrouens en kinders se kele af en ...'" (p 20).

Die voorafgaande uitsprake betrek 'n ander grens in die verhaal: die "kleurgrens". Die ooreenkomste tussen die Rebelle en die Terroristoorlog kry besondere klem omdat dit nooit pertinent genoem word nie, maar juis by implikasie duidelik word.

In 'n sekere sin is die einde van die oorlog as fenomeen ook 'n soort grens. Hierdie grens word egter nooit bereik nie, dieselfde patroon word in elke oorlog herhaal. Die verhaal wys hoe die grens nooit bereik word nie, nogtans sê die titel dat ons op pad is daarheen. Die optimistiese implikasie hiervan is dat die grens, oftewel einde, van die oorlog bereik sal word as ander

grense, byvoorbeeld rassegrense, vernietig word. Die pessimistiese teendeel is natuurlik ook waar. Indien daar nie aandag gegee word aan die vernietiging van aanstootlike grense nie, is ons onafwendbaar op pad na 'n grens waar konflik sal lei tot 'n gegrens. Die uiteinde hiervan is die oorsteek van die grens van voortbestaan van die "volk en vaderland" (p 21).

### 3.2.2 "Om vergewe te word"

Net soos met die titelverhaal, is dit nie moontlik om hierdie teks sondermeer as grensprosa of selfs oorlogsproua te klassifiseer nie. Hoewel die oorlog hier 'n toonaangewende rol speel as katalisator van die gebeure, gaan die verhaal oor broedertwis wat ontstaan as gevolg van die oorlog. Die belangrikste fisiese grens is dan ook die grens tussen twee plase, Nooitgedacht en "n plaas wat aan Nooitgedacht grens" (p 35). Hierdie grens tree op as 'n simbool van die twis tussen die twee broers.

Onderlinge verskille tussen Afrikaners is noodgedwonge 'n faset "van die Suid-Afrikaanse samelewing" (p 127) en onmin tussen broer en broer of tussen vader en seun is sekerlik die intensiefste en daarom die mees dramatiese vorm van interpersoonlike konflik.

Die vernaamste "grens" hier is 'n sosiale grens. Die oorsaak van die skeuring is die "Engelse Oorlog". Omdat die Tweede Vryheidsoorlog as katalisator dien, is dit nie onvanpas dat daar oorloganekdotes in die verhaal voorkom nie. Hierdie anekdotes maak die klassifikasie van die verhaal as oorlogsliteratuur minder moeilik.

Die voorval van selfbevuiling op pp 32 - 33 sluit aan by soortgelyke passasies in ander oorlogsverhale, soos die voorval uit The naked and the dead (1984:36) wat reeds in hoofstuk twee (p 29) aangehaal is.

'n Ander tipiese kenmerk uit die oorlogsliteratuur is dié van



minagting van eie hoër bevel soos gesien word in die verteller se reaksie teenoor die offisier, Piet Plessis:

"Een van die offisiere - sy mense was somer van die agterafstes in die distrik - en ná 'n tydjie sy vriende, het my gedurigdeur gespot en dit het my verbitter" (p 31).

en

"Een slag het ek ook agtertoe gehardloop, maar daardie einste Piet het my met 'n sambok teruggedryf. Hy't hom mos verbeel hy is 'n tweede generaal De Wet wat die burgers met die sambok moet slaan" (p 33).

Juis hierdie minagting en haat vir eie hoër bevel word naderhand erger as die haat en vrees vir die vyand - met drostery of oorloping as die noodwendige gevolg.

Wanneer hy 'n "joiner" word, impliseer die woord "oorloop" (p 31) die oorsteek van 'n grens. In hierdie geval is dit 'n militêre grens - 'n grens tussen twee ideologieë en tussen twee strydende weermagte. 'n Mens moet in gedagte hou dat die Tweede Vryheidsoorlog een van die eerste oorloë is waarin van guerillategnieke gebruik gemaak is.

Die woord "join" beteken om saam te voeg. Wanneer twee items saamgevoeg word, word die grens tussen hulle vernietig. Hier is dit nie die geval nie. Hy sluit hom by die Engelse aan en veroorsaak sodoende 'n grens tussen hom en sy broer. Desnieteenstaande word hy egter nie 'n volwaardige lid van die ander kant nie - die grens tussen hom en die Engelse word nie afgebreek nie. Die verteller se aksie bring geen vereniging teweeg nie, dit is net sy eie posisie wat verander. Daar is nie eers sprake van 'n verskuiwing van lojaliteit nie, want hy toon immers nie lojaliteit aan een van die twee groepe nie.

Op grond van sy optrede word die verteller verwerp deur almal om

hom. Daar is 'n grens tussen hom en sy landgenote. Die grootste skeuring kom egter tussen hom en sy lieflingbroer, Hendrik, wat hom sy plaas belet. Die grens tussen die twee broers word verhaalmatig versterk deur die fisiese grens tussen die twee plase. Op p 40 kruip die verteller deur die draad wanneer hy klein Manie "gered" het. Onmiddelik daarna "kruip" hy voor sy broer as hy om vergiffenis smeek. Op p 44 ontbied Manie sy broer na die grensdraad om hom geld te leen sodat hy sy skuld kan betaal. Ook hierdie poging om die grens tussen die broers af te breek, is onsuksesvol.

In Oktober 1914 is dit Hendrik wat Manie na die grensdraad ontbied, maar, as Manie weier om te rebelleer, misluk die vredes poging weer.

Die lafhartigheid van die verteller is duidelik die grootste oorsaak van die skedding. Al sy redenasies oor die voor- en nadele van oorlog steek dit nie weg dat hy 'n papbroek is nie. As hy klein Manie gaan soek, hoop hy dat hy darem iets sal oorkom sodat sy poging minstens heldhaftig kan wees, maar hy dink telkens 'n minder ernstige ongeluk uit.

"Moontlik, as die opoffering wat ek maak, so groot is, miskien as ek sêlf iets oorkom in die soekery - 'n nagadder kan my pik, ek kan my been breek in 'n gat, van 'n hoë wal aftuimel of my in 'n draad vasloop" (p 39).

Wanneer hierdie poging misluk, word sy hartseer "'n gegrens sonder trane" (p 41).

As hy later die moed bymekaarskraap om na Hendrik se huis te loop en dieselfde Hendrik wat hom by 'n vorige geleentheid nie kón skiet nie, hom weer met 'n geweer dreig, is hy "haastiger daar weg as (hy) gedink het" (p 44).

Dit is eers met die Spaanse griep dat hy iets doen sonder om dit vooraf te beredeneer en die moontlike gevolge teen mekaar op te

weeg. Hy gaan onmiddellik en verpleeg sy broer en dié se gesin. Hierdie keer is dit nie 'n oorwoë poging om 'n versoening te bewerkstellig nie. Wanneer Hendrik "gesond genoeg (is) dat hy weer by sy positiewe (is)" (p 50), dan stuur Manie 'n kind om hom te versorg "Omdat ek nie wou hê hy moes hom opwen as hy my sien nie" (p 50).

As die verteller self siek word, is dit ironies dat hy dié keer dink hy het homself bevuil, maar in werklikheid bloei hy terwyl dit ten tye van die veldslag net die teenoorgestelde was. Nou vind 'n algehele ommekeer plaas. Dit is ook hierdie keer Hendrik wat toenadering soek en om vergiffenis vra. Die grens wat tussen die twee broers opgebou is, word afgebreek en daarom is die verteller korrek as hy met die doeltreffende aanwending van 'n koppelteken sê: "Geluk is grens-loos, dit vervul jou hele lewe" (p 52). Die implikasie hiervan is dat geluk slegs verkry kan word indien grense vernietig word.

### 3.2.3 "Vrede"

Hierdie verhaal is soortgelyk aan dié van byvoorbeeld Louis-Paul Boon in Mijn kleine oorlog aangesien dit handel oor die invloed van die oorlog op die lewens van burgerlikes. Om dieselfde rede sluit dit ook aan by die werk van Koos Prinsloo en kan dit by hierdie studie ingesluit word ten spyte daarvan dat dit ten tye van die Tweede Vryheidsoorlog afspeel en nie op die Angolese grens in die tagtigerjare nie.

Soos die ander verhale in die bundel gee dit 'n perspektief op Afrikanerskap, maar hier word dit die perspektief van onderdrukte:

"Ons is die verloorders, ons sal die oorwonnes wees, die vertraptes van Afrika, al is ons saak reg. Ons het nog nooit gewen nie, ons verloor altyd, altyd. Nee, dit help nie om aan wondere te glo nie. Maar ons het dan gebid? Nee, God slaap in Afrika. Maar ons sâak? Ja, ons sâak is reg,

maar reg is nog nie mag nie?" (p 53).

Hierdie onverdiende lyding stem ooreen met dié van Poppie in Die swerfjare van Poppie Nongena:

"Vrede sal daar nie kom nie, sê sy vir Mosie. Selfs dié wat vrede wil hê word ingesleep in die moeilikheid. Daaraan sal ons maar gewoon moet word. Daaraan kan ons niks doen nie.

"Maar God is my getuie, sê Poppie, ek het die moeilikheid nie gesoek nie" (Joubert 1978:276).

Die verteller in Steyn se verhaal deel hierdie pessimisme van Poppie:

"Moet niks, niks verwag nie. Verwag liever om alles te verloor. Ons hê t omtrent al alles verloor. Nou ja? Begryp? Verwag nou om geheel en al alles, heeltemal alles, gans en al alles te verloor. Dan is die werklike verloor nie so swaar as die vrede kom nie" (p 53).

Die hartstog in die gebed van die verteller herinner aan Michael Herr se beskrywing van "The Soldier's Prayer" in Dispatches:

"impossible to convey because it got translated outside of language, into chaos - screams, begging, promises, threats, sobs, repetitions of holy names until their throats were cracked and dry, until some men had bitten through their collar points and rifle straps and even their dog-tag chains" (1979:53).

Alhoewel die verteller in opstand kom daarteen, glo hy steeds aan "die Wil van God" (p 57), terwyl Meester se siening radikaler is:

"Wil van God? My liewe seun, ek wil jou nie seermaak nie, maar 'n mens kan geen probleme oplos deur elke keer te sê: Dis die wil van God nie ... Ons maak onself wys daar is

iets soos die wil van God" (p 57).

Die dubbelsinnige woordgebruik waarvoor Steyn bekend is, kom in hierdie verhaal na vore as die "vrede" wat ter sprake is nie soseer die wapenstilstand is nie, maar vrede in die gemoed van ouers wat 'n seun verloor het - 'n vrede wat kom deur geloof:

"Hulle is ... werklik? Hulle is gelukkig selfs? Getroos? Ma glimlag glad ... Hulle huil nie, hulle sit daar rustig of daar niks gebeur het nie, of alles maar bly soos dit vanmore gewees het of soos dit voor die Oorlog was. En Freek is dood. Verstaan hulle dit nie?" (p 59).

Al het hulle byna alles verloor, behou hulle nog hulle geloof. Hulle kan nog hoop. Hierdie behoud of herwinning van hoop kom algemeen voor in oorlogsliteratuur:

"'Even the refugee must do more than flee. He must arrive. He must return at last to a world as it is, however much in conflict with all his hopes, and he must then do what he can to edge reality toward what he has dreamed ...'" (O'Brien 1975:320).

Ook Ton Ion Jin, in Die jaar Nul (1987) kry weer moed om voort te gaan:

"Die nuwe herken jy uit jou herinneringe, want niks gaan ooit verlore nie. Al word dit net deur 'n bamboesblaar op die kabbeing van 'n stroom geskryf, bly dit bewaar" (Haasbroek, 1987:127).

#### 3.2.4 "Die Meide"

Die grens wat dit hier om gaan, is die kleurgrens. Militêre aktiwiteite kom nie eers by wyse van verwysing in die verhaal voor nie. Die teks is egter van belang omdat dit die begrip "grens", soos dit in die bundel, en veral in die titelverhaal

gebruik word, verder verruim. Daar is ook ander ooreenkomste met die grenswerke wat hier bespreek word.

"Die donner in Boetiefanie se kop" van Eben Venter (1987:97 e.v.) vertel van 'n swartvrou wat doodgery word, terwyl "Vergelding" uit 'n Wêreld sonder grense (Alexander Strachan 1984:26 e.v.) handel oor 'n soldaat wat hom oor 'n gewonde vyand ontferm. Die een verhaal handel oor 'n wandaad oor die kleurgrens terwyl daar in die ander 'n hand van vriendskap oor die grens gestek word.

In "Die meide" kom iets van albei hierdie elemente voor. Boonop doen dieselfde personasie die daede van verwydering en versoening.

Die woord "meid" word aanvanklik gebruik as skeldnaam vir 'n swartvrou. Die woordspeling word verder gevoer deur die grappie oor die plaas, "Mede-dam", wat "Meidedam" geword het. Van hier is dit nie 'n groot sprong tussen mede-Christene en meide-Christene nie.

Familietwis kom ook in hierdie verhaal ter sprake as twee broers, Koos en Piet, verskillend voel oor o.a. "gesamentlike aanbidding" of apartheid in die kerk. Die familie se stryery bly egter nie net by gesamentlike aanbidding nie, maar behels die hele spektrum van swart-witverhoudings.

Die verteller is, as gas in die huis, bang om sy mening oor die saak uit te spreek. Hieroor word hy aangeval deur sy vriend, Piet:

"'jy wat kastig, as ons allenig is, sê "wie swyg, stem toe" ... Jy was nie eers in woorde aan jouself getrou nie, wat staan nog in daede ...'" (p 66).

Piet neem meer uitgesproke stelling in teen die standpunt van sy ouers en sy broer:

"Pa, as 'n mens volgens die Bybel gaan, en volgens die geloofsbelydenis, dan het ons g'n keuse nie. Die gemeenskap van die heiliges beteken dat alle Christene moet kan saam aanbid: sââm in dieselfde kerkgebou as dit daarop aankom" (p 63).

As 'n swartvrou van die vloedwater gered moet word en die verteller en Piet se woorde aan daadetoets word, kan Piet weer sy weg daaruit redeneer:

"As daardie draad breek ... Dis die mens se eie skuld as sy ... Sy kan mos daardie kant toe uit" (p 67).

Nou is Piet "nie eers in wôorde aan (homself) getrou nie, wat staan nog in daad ..." (p 66).

Die ou oom se stotterende Bybelvoorlesing word 'n direkte aanklag: "'Kind, gaan werk vandag in my wingerd. - Ek wil nie. - Hy antwoord en sê: Ja, my heer, en hy antwoord en sê: Ja, heer, en hy antwoord en sê ... En hy het nie gegaan nie" (p 61). Die herhaling, wat toegeskryf word aan die oom se swaksiendheid, wys op die vele kere dat Piet en die verteller lippediens aan die "saak" betoon het, terwyl hulle by die een geleentheid wat hulle gehad het om iets te doen, terugstaan en kyk hoe Koos, die een wat hulle van onredelikheid beskuldig, die vrou red. Dit is dan wanneer 'n mens agterkom dat dit eintlik die verteller en Piet is wat werklik die "meide", oftewel, papbroeke is.

### 3.2.5 "By die sterfbed van 'n mislukkeling"

Wat in die eerste paragraaf van hierdie verhaal reeds opval, is die spieël. In die eerste plek is dit 'n "dowwe, redelik onbetroubare spieël" (p 122). Die verteller sit langs Piet Scheepers se bed sodat hy hom nie direk aankyk nie, maar slegs sy weerkaatsing in die spieël sien. Hy verwys egter nie na die weerkaatsing nie, maar praat van die "man in die spieël" (p 122).

Die verteller beweer op p 123 "Daar was 'n stukkie skryfwerk wat ek moëns afhandel (ek sou nie weer 'n geleë tyd kry nie) en daarmee is ek nou besig". Hierdie stelling is problematies. Hy is immers besig om die gebeure van die oomblik op te teken. 'n Mens vra jou dan af waarom hy dit juis "moes" doen. Die antwoord hierop word later duidelik.

Deur vroeëre gesprekke tussen die verteller en die siek man, die gedigte van Piet Scheepers en die drama 'n Sinvolle daad, word heelwat "fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing" geaktiveer. Daar word gepraat van die "grensgeval-Afrikaners" (p 124) die intellektueel wat "'kwyn ... as populier in die woud/van die versteendes'" (p 125). Verder lewer die gedigte kommentaar op die skeiding wat die rassesituasie met Kersfees (wat 'n tyd van versoening is) veroorsaak.

In Klaas Waarsegger se spreekbeurt word die basis gelê vir 'n verband tussen Piet Scheepers en die Suid-Afrikaanse situasie:

"Dis maar klein daadjies en besluite, praatjies en nie-daadjies, versuime, vloeke, stampe, skewe kyke, ruike. Dis 'n tragedie waarin meer as twintig miljoen mense elkeen 'n rol speel, en dit donders goed speel. Of, as die beeld te literêr vir jou is: daar is 'n siekte soos kanker. Hy begin sonder dat jy dit opmerk, maar as jy die dag agterkom jy het 'n dodelike siekte onder lede, het die besigheid al na al die lede van die aangetaste liggaam versprei. Stukke van die handuitgerukte selle breek af, word met die bloedstroom na ander organe en dinge gevoer en begin daar nuwe groeisel..." (p 127).

As Piet Scheepers later die dokter besoek, is die diagnose: "kanker. Te lank gewag. Ongeneeslik. Hy kan my wel behandel, die hele besigheid vertraag en my die laaste tydjie onder verdowing hou" (p 128). Die siekte wat hy in die Suid-Afrikaanse samelewing diagnoseer, is ook sy eie. Hy word daardie samelewing in die klein.



Piet Scheepers sien homself as 'n mislukkeling omdat sy eie lewe vasgesteek het in "Betoë, eindelose redenasies" (p 128). Wanneer hy skryf oor sy eie dood, besef hy: "Dis slegs die nietige dingetjies om jou, die paar mense wat die naaste aan jou staan, wat saak maak. Vir jōu sterf al daardie dinge saam met jou - die volk, die land" (p 129).

Die aanhaling uit sy "sosiaal-politieke dagboek" verduidelik verder waarom hy homself as 'n mislukkeling bestempel:

"Iets wat baie keer in my gedagtes opkom: 'n laaste episode in iemand se lewe - sê maar die sterfdag van 'n hervormer. Dit is sy 'oomblik van waarheid'. Hy voel: ek het my hele lewe feitlik niks uitgerig gekry nie. Wat ek geprobeer het, is 'n mislukking. My bestaan op aarde het niks positiefs bygedra tot enigiets nie. Dis 'n lewe wat maar gelewe is en vergeet word. In die laaste oomblikke, net voor die dood, is al die groot dinge waarvoor onse hervormer hom beywer het, gereduseer tot iets relatiefs en vergankliks: die toekoms van 'n volk, geregtigheid, 'Suid-Afrika Eerste'. Wanneer jy sterwe, verloor die dinge almal hul belangrikeid. Dis slegs die nietige dingetjies om jou. Die paar mense wat die naaste aan jou staan, wat sal saak maak. Vir jōu sterf al daardie dinge saam met jou - die volk, die land ... " (p 129).

Wanneer die verteller die verhaal, wat sy vriend geskryf het, neem om dit te lees, ontstaan daar 'n soort telepatiese verband tussen hulle:

"'Ek wens ek kan iets sê om hom te troos. Dis so 'n patetiese geval, so sielig. Ek wens dat ek aan hom kan sê en dat hy my sal glo: "Ag, ou Piet, jy't nie verniet gelewe nie. Jy het iets nagelaat, iets waaraan jy onthou sal word ... Daardie verhaal...'"

"Glimlaggend kyk hy my aan:

"'Jy wens seker jy kan nou aan iets dink om te sê wat my

kan troos, veral in so 'n patetiese geval, eintlik so sielig. Iets wat ek kan glo: "Ag, ou Piet, jy't nie verniet gelewe nie. Jy het iets nagelaat, iets waaraan jy onthou sal word ... Daardie verhaal!" (p 130).

As die verteller "daardie verhaal" hardop lees, is dit die verhaal wat hy besig is om te skryf. Die verteller is Piet Scheepers. Dit ondersteun die teorie dat Piet Scheepers 'n model is vir die "Suid-Afrikaanse samelewing". Hy is "die man in die spieël", die alter-ego van die verteller, of, om aan te sluit by die spookstorie-motief van die titelverhaal, die "gees van Suid-Afrikanerskap".

### 3.2.6 "Die dag toe ons agtergekom het dis oorlog"

Die noukeurige aanhaling uit die Volksblad, kompleet met dag en datum, maak hierdie verhaal 'n voorloper van die werk van Koos Prinsloo met sy sterk dokumentêre inslag. Tereg sê Kirchner (1983:8) ook: "Literêr histories kan ons die werk van Steyn dus sien as 'n voortsetting van die outentiek-dokumentêre realisme". Hier word 'n beeld van eietydse Afrikanerskap in sy vele fasette geskep.

Hierdie verhaal speel af teen die agtergrond van die oorlog oorkant die Angolese grens, soos gesien kan word in die koerantopskrif in die eerste paragraaf "SA VEG IN ANGOLA" (p 147).

Die geveg in Angola staan in jukstaposisie met gevegte binne Suid-Afrika self: die Breytenbach-verhoor en 'n familietwis oor die uitreik van 'n hand van vriendskap oor die kleurgrens. Sodoende sluit dit aan by ander grensverhale waar die oorlog as katalisator of klankbord dien vir ander konflikte. Uit Louis Krüger se 'n Basis oorkant die grens kom hierdie voorbeeld van 'n geveg tussen twee soldate wat aan dieselfde verkenningsgroep behoort:

"Hy kan homself nie keer nie. Hy steek vas en slaan wild, tref Konrad met die binnekant van sy vuus teen die kop.

Verbete gryp hy na die donker figuur. Hulle val saam op die grond. Hy hou aan slaan in die sagte gesig onder hom..." (1984:127).

Die effek van die oorlog in Angola, sowel as die binnelandse stryd (verteenwoordig deur die hofsaak teen Breytenbach) op die mense in die Republiek, kan selfs gesien word in die briefskrywer se voorbeeldsinne vir sy M.A.-verhandeling:

"'As dit maar gekeer sou kon word'; 'Ons sou 'n ineenstorting moes verhoed het' ... 'Ons kon die oorlog sou gewen het' en 'Ons moes meer aandag aan ander sou gegee het' ... Ons sou so 'n dilemma moes kon vermy het'" (p 147).

Die verwronge sinsbou onderstreep die erns van die situasie, terwyl die krisis ook weerspieël word deur die insident in die blomtuin waar: "n nuwe tuinjong vorder met die uitskoffel van kakiebos, maar natuurlik - 'nes 'n kaffer is' - onvermydelik ook al die ou afrikanertjies" (p 148).

Ongenaakbaarheid teenoor anderskleuriges word direk hierna geaktiveer deur die telefoonoproep van die Indiërs, wat lei tot Piet se stelling: "Dit kan my g'n bliksem skeel hoe hulle lyk nie. Dis die prinsiep van die saak" (p 149). Die skreiende kontras tussen "prinsiep" en medemenslikheid kan nie misgekyk word nie. Piet dryf dit nog verder as hy sê: "'Dis alles behalwe "natuurlik" dat hulle by 'n mens kan oorbly'" (p 150 - ek onderstreep); waardeur hy moontlik impliseer dat die Indiërs nie mense is nie.

Soos in "Die Meide" word 'n Bybelteks geaktiveer deur die huis-godsdiens:

"'...Want Ek het honger gehad en julle het My nie te ete gegee nie, Ek het dors gehad en julle het My nie te drinke gegee nie; Ek was 'n vreemdeling en julle het vir My nie



herberg gegee nie; naak en julle het My nie geklee nie..." (p 153).

Dirk probeer veral om rassegrense af te breek ter wille van 'n gesamentlike front op die landsgrens. Die oorlog is nie net in Angola nie: hy bepleit 'n oorlog teen diskriminasie:

"Die groot ding is wat die swartes gaan doen as dit regtig oorlog raak. As ons die nie-blankes aan ons kant kon hê" (p 154).

Wanneer Piet besluit dat hulle tog maar die mense kan gaan haal, gaan Dirk selfs verder: "'En nou kan jy seker maar sommer vir Breytenbach ook vergewe, of hoe?'" (p 155). Dit kan geprojekteer word tot 'n einde van die oorlog in Angola - aangesien dié dan die enigste knelpunt in die verhaal is wat nie opgelos is nie. Hierdie projeksie word ondersteun deur die gebruik van woorde met 'n sterk positiewe, metaforiese inslag:

"Dit het al amper middernag geword ... 'n Nag sonder einde, het dit gevoel. Maar, "die more kom, en ook die dag'" (p 151).

Hierdie woorde impliseer dat dit amper te laat was om die Suid-Afrikaanse situasie te red, maar dat die oorlog teen rassediskriminasie nog gewen kan word. Dit is ook paslik dat hulle ry "'êrens tussen Blydskap- en Heuweltop-stasies'", want, as die metaforiese heuweltop bereik is, sal daar blydskap wees en "die nuwe Afrikaanse wêreld, dié sou ek vir geen geld ter wêreld, geen kleur ter wêreld, geen ander taal ter wêreld sou ek dit wou mis nie" (p 155).



### 3.3 Kortsluitings Henk Wybenga

Volgens die H.A.T. is 'n kortsluiting 'n "Aanraking tussen 'n positiewe en negatiewe draad waardeur die stroom daarlangs teruggaan i.p.v. sy loop te vervolg deur die lampe, motor, ens" (1979:609). Dit is dus die gevolg van 'n ongewenste oorsteek van sy normale grense deur 'n elektriese stroom. Die geringste gevolg van 'n kortsluiting is dat die betrokke elektriese apparaat nie na behore funksioneer nie; maar dikwels gaan 'n kortsluiting gepaard met groot hitte wat soms ook 'n brand kan veroorsaak. In die huidige tyd van elektroniese opbloei het 'n kortsluiting dus verreikende gevolge.

Soos die geval is met die bundels wat tot dusver bespreek is, handel al die verhale in die bundel nie oor die grensoorlog nie en word ander, veral interpersoonlike, maar ook apokaliptiese, grense aangesny.

Die verhale in die bundel kan breedweg in vier hoofgroepe ingedeel word:

Die eerste groep verhale het die kleurgrens as tema en val buite die bestek van hierdie studie. Nogtans moet daar van sommige van hulle kennis geneem word omdat hulle handel oor rassespansing - dit wat juis aanleiding gegee het tot die grensoorlog. Die verhale vorm dus 'n soort "aanloop" tot die grensliteratuur. Verhale wat hier genoem kan word, is "Choppie", "Skoor", en "Lag en die wêreld lag saam".

Die tweede groep bevat daardie verhale wat direk met die grensoorlog verband hou. Hulle is: "Jy kan 'n roker vertrou", "Ver-trek" en "Wat sal die ander hoenders sê".

Daar is egter 'n paar ander verhale wat rewolusie as boustof het en ook as oorlogsliteratuur bestempel kan word. Verhale in hierdie derde groep sluit in "Nuwe bedeling", "Die vyfde seisoen", "Haak Vrystaat" en "End".

"Blindemannetje", "Reünie", "Wat die oog nie sien nie", "Sy ken haar storie" en "Oplossing vir 'n blokkiesraaisel" behoort tot 'n vierde groep verhale wat eerder oor interpersoonlike grense handel. Die grensoorlog is nie hier ter sake nie en dus word die verhale nie bespreek nie.

### 3.3.1 "Choppie", "Skoor", "Lag en die wêreld lag saam"

"Choppie" is die verhaal van 'n tipiese interpersoonlike "kortsluiting", wat herinner aan die verhale van J C Steyn waarin politieke gesprekke uitloop op onmin en twis.

Die samestelling van die groep mans by die partytjie kan byna as "tradisioneel" bestempel word, aangesien dit bestaan uit drie stereotipes. Eerstens is daar Choppie, die "breker", wie se gesprekke "altyd op dieselfde patroon (ontwikkel): Choppie Calitz, seks en dan politiek" (p 2). Tweedens is daar Chris, wat as "n muwwe klont" beskryf word en die derde lid van die groep is die verteller, die intellektueel, die middelmannetje. Hy herinner sterk aan 'n paar van J C Steyn se personasies wat nie wil optree of kankies nie.

Wanneer die verhaal dan tot 'n klimaks kom nadat die verteller, Johan, dit nie kon regkry om vir Choppie met "nog 'n bier" te kalmeer nie en Chris vir Choppie konfronteer, word Choppie ontmasker as 'n ruggraatlose prater. Hy probeer dan om sy beeld te red met 'n "vulgêre opmerking" (p 4).

As die verteller ten slotte na Choppie se horlosie kyk en sien "Dit was laat. Amper twaalfuur" (p 4), kry die verhaal 'n ondertoon van dreigende onheil: Choppie is 'n rassis. Dit is sy horlosie wat wys dat dit laat is. Twaalfuur is al sedert Aspoestertjie 'n tyd van verandering.

Ook in "Skoor" lei rassiespanning tot fisiese geweld. Weer eens is dit 'n oënskynlik bedaarde man wat die perke van sy normale



gedrag oorskry wanneer die rassesituasie uitgebuit word. Die antagonist in hierdie verhaal is, soos Choppie, ook 'n "breker", aangevuur deur die effek van alkohol.

In hierdie verhaal praat Vic nie net nie, maar misbruik hy die rassesituasie as hy "die meisie se trui met die een hand probeer oplik" (p 21). Vic word 'n terroris soos Willem Pieterse in Haasbroek (1974) se "Twee terroriste".

Waar die verhaal aanvanklik begin het met 'n skoorsoekery van Vic se kant af, word sy vriend se waarskuwing: "Vic! For Chrissake los haar, hier gaan kak kom ... "(p 21), 'n akkurater opsomming van die gebeure wanneer die ryloper Vic met 'n wielsleutel aanval.

Die enigste verwysing na die weermag in hierdie verhaal is die ryloper se "dik militêre jas" wat hom as soldaat, of minstens as oud-soldaat, identifiseer. 'n Mens moet ook in gedagte hou dat ryloop 'n amptelik erkende metode van vervoer vir dienspligtiges is.

Hoewel hy die meisie beskerm, besef 'n mens wanneer die ryloper "met bebloede hande omdraai" (p 22) dat hy sy selfopgelegde beskermingstaak te ver gevoer het. Die bestuurder se woorde: "Hou op, jisses, jy maak hom dood!", (p 22) kan 'n aanduiding wees dat hy Vic inderdaad doodgeslaan het, aangesien die vorige voorspelling: "hier gaan kak kom", nie onakkuraat was nie.

As die ryloper ten slotte aan die regterkant van die pad loop, "want dis na-nag en mense laai nie maklik rylopers op as dit donker is nie" (p 22), word die verhaal sterk ironies, aangesien dit nie noodwendig rylopers is wat gevaarlik is nie. Soos hier die geval was, kan hulle jou soms beskerm teen mense wat aanvanklik as hulpvaardige mede-padgebruikers aangesien word, maar wat skurke blyk te wees.

Die twee verhale wat tot dusver bespreek is, toon 'n progressie vanaf 'n bakleiery tussen twee blankes na 'n meningsverskil aan-



gaande rassepolitiek, tot 'n geveg tussen twee blankes as gevolg van wangedrag oor die kleurgrens. "Lag en die wêreld lag saam" neem dit een stap verder na swart-teen-wit aggressie. Die bevel: "skreeu wit bliksem" (p 23), maak dit duidelik dat die aggressors nie self wit is nie.

Die titel "Lag en die wêreld lag saam" impliseer onmiddellik ook sy teendeel: Huil en jy huil alleen. Dit is dan juis wat hierdie verhaal illustreer. Dit vertel van 'n witman wat in afsondering in sy winkel vermoor word.

Die feit dat sy gereelde klante weggebly het "asof hulle geweet het", wil suggereer dat hierdie moord nie net die gevolg van 'n gewone winkelroof is nie. Dit wil voorkom asof daar 'n besliste wraakmotief by die aanvallers is - soos gesien kan word in die manier waarop die winkelier gedurig gemartel word.

Dit is duidelik dat die man, waarskynlik vanwêre inwendige beseerings, nie kan skree nie - al wat uitkom as hy probeer skree, is bloed. Hy verwar naderhand bloed met woorde as hy dink "die skreeu wat uit sy keel loskom, is rooi" (p 23).

Wanneer die aanvallers op blikkies bier afkom en begin lag, val dit saam met die naderende dood van die winkelier. Teen hierdie tyd is die man so verswak dat hy nie besef dat die bloed wat by sy mond uitkom, nie woorde is nie. As die winkelier ook begin lag, dan lag hulle wel almal, maar die winkelier se lag is die deurmekaar doodsroggeling van 'n sterwende man. Die "Lag en die wêreld lag saam" van die titel is sterk ironies.

Die belangrikheid van die verhaal vir hierdie studie lê daarin dat dit weer eens 'n beeld gee van terrorisme. Hierdie keer is die aggressors egter swart en nie wit soos in die ander twee verhale nie. As 'n verhaal oor terrorisme vorm dit egter 'n aanloop tot die verhale oor die grensoorlog.



### 3.3.2 "'Jy kan 'n roker vertrou',"Vertrek","Wat sal die ander hoenders sê"

Die verhaal, "Jy kan 'n roker vertrou", speel aantoonbaar op die grens af. Dit kan net sowel op enige ander plek afgespeel het. Michael Herr (1969:196) se stelling: "War stories aren't really anything more than stories about people anyway", word hier relevant.

Die gebruik van dwelmmiddels is 'n vorm van ontvlugting, byna net soos alkoholmisbruik of selfs vrye seks.

Hierdie verhaal gaan oor 'n jong man se eerste kontak met dagga. Visser word beskryf as 'n "klein kêreltjie" (p 7). Sy gebrek aan selfvertroue kom ook na vore in sy taalgebruik "Jis, Archie man, ek weet nou nie van daai goed nie. Waar kry jy dit?" (p 7). Dit kontrasteer sterk met die kleurvolle vermengde taalgebruik van die gesoute roker, Archie: "Moenie worry nie, ou Fish, ek het nog baie. Vat nog 'n pull" (p 7).

Ondanks Archie se aanvanklike stelling: "as ek gestone is, leef ek" (p 7), wil dit voorkom of hy nie werklik so gelukkig is nie: "Hy sweef ver bo tyd en ruimte. Sing 'n treurige slaapliedjie vir die sterre. Hulle wil nie slaap nie. Wieg hulle koppe en lag vir hom" (p 9). Ironies genoeg is dit juis die middel wat hom volgens eie getuienis laat "leef" wat ten slotte sy waarskynlike dood veroorsaak.

Daarteenoor is dit dieselfde dwelmmiddel wat die gewoonlik skugter Visser dryf tot ongekende geweld as hy Archie met die klip (dood) kap.

Die slotwoorde van die verhaal, "Die sterre is hard soos klip" (p 9), wat verwys na die klip waarmee Archie aangeval word, verwys eweneens ironies terug na sy openingswoorde: "Ou, as ek gestone is, leef ek!" (p 7 - ek onderstreep).

Archie se stelling: "ek gaan op en op tot ek helhoog bo die aarde is. Dan, ou, begin ek opbreek. My vingers kom los van my hande, my hande van my arms. My bene, alles, en ek float so op die wolke!" (p 7), word op ironiese wyse juis bewaarheid as hy te sterwe kom.

Hoewel "Vertrek" nie op die grens afspeel nie, is dit Apie se vrees vir grens toe gaan wat die gebeure van stapel stuur. Die grens tree op as katalisator vir die gebeure.

In die verhaal is egter heelwat ander grense ter sprake. Daar is die verskil tussen Apie en sy broer, Dewald. Die afskeid is op sigself 'n grens wat oorgesteek word. Die belangrikste "grens" is die een wat Dewald oortree deur die "kniemetode" op Marieta toe te pas as Apie nie daar is nie. Hierdie promiskuiteit herinner aan "Crack up" van Koos Prinsloo, maar gevalle van ontrow is ook volop in sowel Dispatches van Herr as The naked and the dead van Mailer.

Die verteller is nie net bang om op die grens beseer of gedood te word nie, hy is ook bang dat sy broer in sy afwesigheid met sy meisie sal lol. Dit is juis daardie vrees wat veroorsaak dat hy irrasioneel optree en self die breuk in hulle verhouding veroorsaak. Hy bewerkstellig 'n grens tussen hom en Marieta. Of Dewald inderdaad by Marieta slaap, is nie ter sake nie, dit is die suspisie wat hier die grens bewerkstellig. Hierdie suspisie kom ook in The naked and the dead voor as Brown van sy vrou sê:

"No doubt about it, she's beautiful. You think she's gonna sit around and wait for me? No, she ain't. She's out having herself a good time" (Mailer 1984:17).

Wanneer Apie die trein verpas en telefoon toe stap, is dit vermoedelik om vir Dewald te bel. Die een wat hy nie kan vertrou nie, is tegelykertyd die enigste een tot wie hy hom in tye van nood kan wend.



"Wat sal die ander hoenders sê" speel ook nie op die grens af nie, maar dit bied myns insiens een van die sterkste beelde van soldate tydens die grensoorlog. Binne die bestek van 'n verteltyd van drie bladsye word feitlik elke kenmerk van soldaatwees aange-  
raak.

Een kenmerk is dié van drankmisbruik om manlikheid te bewys, soos dit ook treffend in Alexander Strachan se kort teks, "Grootmanne se hoespoed", beskryf word.

Groepvorming is 'n verdere kenmerk wat reeds in hoofstuk twee behandel is. Tom koop iemand om sodat hy "saam met Archie-hulle in 'n kompartement kon wees. Ses ouens wat vroeër saam sersante was" (p 40).

Die vyandelike houding van die kaptein is 'n voorbeeld van die tipiese vyandskap tussen senior en junior range wat reeds etlike kere in hierdie studie aangehaal is. Eerder as om hom met sy bevordering geluk te wens, maak die kaptein daardie bevordering af as 'n poging om hom "vas te vat" (p 40).

Die beskrywing van die dronktooneel op die trein is treffend akkuraat en die "enterprising bliksems van 'n versekeringsmaatskappy" (p 40) is ook ou bekendes op 'n militêre deurgangskamp. Die "opgeskote bastertjies" met hulle kru liedjie kry 'n mens seker op elke stasie waar die troepetrein vir 'n redelike tyd stilhou.

In die kompartement word lykskending ter wille van soeweniers bespreek. Hierdie aspek word ook deur Haasbroek en Strachan raakgesien. In dié geval is dit duidelik dat die bespreking hoofsaaklik geskied om hulle aandag van die naderende werklikheid van die oorlog af te keer deur hulle ligsinnigheid.

Selfskending is egter seker die mees drastiese ontvlugtingspoging wat tot dusver bespreek is. Die feit dat Tom homself 'n lewenslange gebrek gee, is ten tye van die aksie nie vir hom so

belangrik as die feit dat dit sal verseker dat hy die moontlikheid van dood op die grens vryspring nie.

Die verteller sê van Tom: "hy was nooit buierig nie" (p 39). Op die oog af was hy dus nie die soort mens van wie verwag sou word dat hy homself op so 'n manier sou verwond nie.

Wat 'n mens wêl kan verstaan, is waarom Tom oor sy knie net gesê het: "Dit was 'n ongeluk, maar 'n mens kom daaroor" (p 41) en niks meer nie. Tom is 'n groepsmens. Hy koop iemand met R10 om sodat hy saam met ou vriende in 'n kompartement kan wees. Verder neem hy deel aan al die ander praktyke waarmee soldate hulle vrees van mekaar wegsteek - oormatige drinkery, grootpraterij oor soeweniers, ensovoorts. Daarom vertel hy nie wat regtig gebeur het nie: want "wat sal die ander hoenders sê". Sy vriende in die kompartement het hom waarskynlik ook verlaat toe hulle uitgevind het van sy daad, aangesien die "MP's en medics" hom "eers op Keetmans" weggevat het (p 41). Dit is nie verbasend dat nie een van sy nuwe vriende in die kroeg hom volg as hy "stadig met sy ysters deur toe stap" (p 41) nie.

### 3.3.3 "Nuwe bedeling", "Die vyfde seisoen", "Haak Vrystaat", "End"

"Nuwe bedeling", sinspeel duidelik op 'n rasseopstand.

Die stuk bevat elemente wat tipies is van enige verhaal oor 'n rewolusie. Die aanval op 'n geïsoleerde woonplek is so 'n element. Hier is dit die huis van 'n man wat klaarblyklik alleen bly. Tweedens is daar skokkende vandalisme soos gesien kan word in die stukkende televisiestel en die koerant wat "onleesbaar gevlek (is) deur hondepis" (p 5). Derdens word die slagoffer van die buitewêreld afgesonder as die "worsies ... staan en toutrek met die telefoonkoord" (p 5).

Die titel, "Nuwe bedeling", is ontleen van 'n politieke modewoord van die tagtigerjare, wat te make het met die herroeping van



sekere apartheidswette. Al handel die verhaal dus oënskynlik oor 'n rewolusie van honde, is dit duidelik dat dit dui op 'n rewolusie deur onderdrukte. Die moontlikheid is ook nie uitgesluit dat die implisiete outeur daarop sinspeel dat hierdie mense "soos honde behandel word" nie.

Die twee sleutelsinne in "Die vyfde seisoen" is " ... behalwe dat dit die een of ander tyd sou moes ophou" en "ons probeer nie verklaar nie, ons aanvaar dat dit gebeur het. Weer kan gebeur ook" (p 11).

Hoewel hier oor 'n denkbeeldige natuurverskynsel, 'n vyfde jaargety, geskryf word, kan die verhaal verskeie interpretasies hê. Dit kan byvoorbeeld verwys na 'n mensgemaakte ramp soos 'n kernontploffing, of selfs oor 'n verandering in die politieke klimaat. Die gebeure in swart woonbuurte is 'n voorbeeld van so 'n gebeurtenis wat voorheen plaasgevind het (bv Sharpsville 1960) wat opgehou het en wat inderdaad weer plaasgevind het (bv Soweto 1976).

Dit is insiggewend om te let op die reaksie van die publiek: "Dit klink snaaks om te sê, maar eintlik wōu niemand iets doen nie. Ons was almal, hoe sal ek nou sê, soort van lamgeslaan. Nie stom nie, nee. Nee, gepraát het ons, en nie hōé nie! Die wending sal kom, dit moet! Oor en oor vir onself en vir mekaar" (p 11). Hierdie aanhaling is 'n ernstige aanklag teen die onbetrokkenheid van ons tyd en stem ooreen met J C Steyn se aanklag teen die intellektueel wat niks doen nie.

"Haak Vrystaat" is 'n direkter behandeling van 'n naderende burgeroorlog. Wat hier interessant is, is dat die verteller, soos ook by Haasbroek aangedui is, nie kant kies nie. Die opstand kom van weerskante van die "kleurgrens" af - soos wat duidelik gesien word by die draadheining van die lokasie. Op p 14 word hierdie kunsmatige grens vernietig wanneer die jakkalsdraad platgetrap word.

As die verteller ten slotte vra: "Wat's die telling?" (p 15), word 'n regstreekse verband gelê tussen die rassebotsing en 'n inter-provinsiale rugbywedstryd. So word dit 'n vermaning oor die ligtelike wyse waarop so 'n botsing afgemaak word.

Die laaste verhaal in die bundel, "End", sluit aan by "Die vyfde seisoen" en probeer 'n dramatiese beeld skep van die gevreesde "laaste dag". Soos by die vorige drie verhale kan weer eens geen regstreekse verband met die grens gelê word nie - hier nie eers deur rass spanning nie. Die enigste grens wat hier ter sprake kom, is die finale grens - die afsluiting.

Dit is daarom gepas dat daar juis geen tekens van ander spanning oor grense heen (hetsy inter-persoonlike of rassegrense) is nie. Alle ander grense vervaag immers en word onbelangrik as die finale grens oorgesteek moet word. Hierdie gevoel van nutteloosheid word ook in "By die sterfbed van 'n mislukkeling" van J.C. Steyn aangetref: "In die laaste oomblikke, net voor die dood, is al die groot dinge waaroor onse hervormer hom beywer het, gereduseer tot iets relatiefs en vergankliks..." (1976:129).

#### 3.3.4 Besluit

Wybenga se bundel, Kortsluitings, skep dus, soos P H Roodt dit op die agterblad beskryf, 'n beeld van die "Blanke in Afrika: midde in oproer, geweld, grenssituasies, moontlike apokalips".

Hoewel heelwat van die tekste in mindere of meerdere mate deur die benaming grensprosa of oorlogsproua ingesluit kan word, kan die bundel nie in sy geheel so beskryf word nie. Die tekste is egter tog belangrik omdat dit so 'n wye verskeidenheid grenssituasies dek en dus sodoende 'n voëlvlug oor die grensproua word.